BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA LINGVISTIK KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Qayumova Odinaxon Buvarayim qizi

Buxoro innovatsiyalar universiteti o‘qituvchisi

qayumovaodina7@gmail.com

+998933280211

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Lingvistik kompetensiyaning mazmun-mohiyati, uning kasbiy faoliyatdagi ahamiyati hamda bo‘lajak pedagoglarning til birliklari, nutq madaniyati va kommunikativ ko‘nikmalarni egallash jarayoniga ta’sir etuvchi omillar yoritilgan. Tadqiqotda lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari, psixologik mexanizmlari, motivatsion omillari hamda ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan samarali metod va texnologiyalar tahlil etilgan. Shuningdek, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirishning o‘rni asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar. lingvistik kompetensiya, pedagogik xususiyatlar, psixologik xususiyatlar, bo‘lajak o‘qituvchi, boshlang‘ich ta’lim, nutq madaniyati, kommunikativ kompetensiya, til birliklari, kasbiy tayyorgarlik, ta’lim texnologiyalari, motivatsiya, pedagogik faoliyat.

XXI asrda ta’lim jarayonining yangilanishi bilan birga, o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi masalasi ham tubdan qayta ko‘rib chiqilmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim tizimida faoliyat olib boruvchi pedagoglar uchun lingvistik kompetensiyaning shakllangan bo‘lishi, o‘z mutaxassislik faoliyatini samarali tashkil etish, ta’lim oluvchilarda og‘zaki va yozma nutq malakalarini rivojlantirish, kommunikativ muhitni shakllantirish hamda zamon talablari darajasida savodxonlikka erishishda muhim ahamiyatga ega. Bugungi globallashuv davrida har bir boshlang‘ich sinf o‘qituvchisidan nafaqat til tizimining nazariy asoslarini bilish, balki uni o‘quvchiga didaktik jihatdan asosli, tizimli va amaliy yo‘sinda yetkazish ko‘nikmasi talab qilinadi. Bunda o‘qituvchining lingvistik kompetensiyasi markaziy o‘ringa chiqadi. Bu kompetensiya grammatik, leksik, fonetik bilimlar, ularni o‘rgatish usullari, til vositalaridan foydalanish madaniyati va muloqot faoliyatida uni qo‘llay olish malakalarini o‘z ichiga oladi.

Bugungi kunda lingvistik kompetensiyaning turli xil ta’riflari mavjud. E.N. Solovova lingvistik kompetensiyani tilning turli tomonlari: lug‘at, fonetika, grammatika bilan bog‘liq bo‘lgan ma’lum miqdordagi rasmiy bilim va ko;nikmalarni o‘zlashtirish deb ta’riflaydi [3]. Bizning fikrimizcha, E.N. Solovova tomonidan ilgari surilgan yondashuv lingvistik kompetensiyaning nazariy asoslarini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Biroq bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida lingvistik kompetensiyani fonetik, leksik va grammatik bilimlar bilan bir qatorda semantik, pragmatik hamda kommunikativ komponentlar bilan uyg‘un holda rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Lingvistik kompetensiyani tizimli tahlil qilish uning tarkibiy qismlarini aniqlashni o‘z ichiga oladi. I.A.Zimnyaya kompetensiyaning quyidagi komponentli tarkibini taqdim etadi: kompetensiyaning motivatsion tomoni (malakani namoyish etishga tayyorlik);kompetensiyaning kognitiv tomoni (kompetensiyaning mazmuni haqida bilimga ega bo‘lish);kompetensiyaning xulq-atvor jihati (turli xil standart va nostandart vaziyatlarda kompetensiyani namoyon etish tajribasi);kompetensiyaning qiymat-semantik tomoni (kompetensiya mazmuniga va uni qo‘llash obyektiga munosabat); kompetensiyaning emotsional-irodaviy jihati (jarayonni xissiy-irodaviy tartibga solish va kompetensiyaning namoyon bo‘lish natijasi) [5]

Umumlashtirilgan holda lingvistik kompetentsiya birliklari to‘g‘risida o‘z tadqiqotida N.M. Rodina quyidagilarni aytib o‘tadi: a) aloqa faoliyati sohalari; b) mavzular, muloqot holatlari va ularni ishlab chiqish dasturlari; v) nutqiy harakatlar; d) suhbatdoshlarning ijtimoiy va kommunikativ rollari (ularning stsenariylari) kommunikativ xatti-harakatlar); e) dasturni amalga oshirish jarayonida vaziyatlarda muloqot taktikasi xulq-atvor; f) matn turlari va ularni tuzish qoidalari, til minimumi [4].

“O‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi jarayonida ijtimoiy va kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish, bu o‘qituvchi shaxsining ajralmas neoformatsiyasi sifatida tushuniladi, ijtimoiy va kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirish bo‘yicha nazariy, lingvistik va uslubiy bilimlar to‘plami bilan tavsiflanadi”[3]. O‘qituvchining o‘zini tutishi, hamkasblar bilan aloqalari, guruh ichidagi hissiy-iqlim til pedagogikasining psixosomatik jihatlariga ham ta’sir ko‘rsatadi — bu yondashuv lingvistik ta’limni keng ijtimoiy kontekstga joylashtiradi.

Mazkur kompetensiyani rivojlantirish mazmuni o‘quvchilarda fikr va mulohazalarini o‘z ona tilida erkin, aniq, qisqa, ravon va tushunarli tarzda bayon eta olishiga, o‘z nutqida adabiy til normalariga rioya qilgan holda so‘zlash, imlo va uslubiy xatolarsiz fikr almashishga yordam beradi. Ushbu muammoga yechim sifatida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish xususiyatlarini yoritib beramiz.

1-jadval

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish xususiyatlari

Xususiyatlar	Mazmuni
Psixologik	Shaxsiy sifatlari, o‘quvchilar bilan muloqotda bo‘lish qobiliyati, psixologik-pedagogik muhitni yaratish malakasi, hamda lingvistik bilimlarni yoshga mos tarzda yetkazish
Pedagogik	Lingvistik bilimlarni didaktik vosita sifatida qo‘llay olish – grammatik qoidalarni oson va tushunarli tarzda bolalarga yetkazish, tahlil qilish, mashq topshiriqlarini ishlab chiqish va dars rejalarini tuzish
Metodik	O‘qituvchining darsni rejalashtirish, mos metod va vositalarni tanlash, lingvistik kompetensiyani shakllantirishga xizmat qiluvchi faoliyatlarni to‘g‘ri yo‘naltirish

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirishning quyidagi xususiyatlari shunday xulosa chiqarishga undaydiki, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari tilshunoslik bilimlari bilan bir qatorda psixologik va metodik tayyorgarlikni kuchaytirishi, ta’lim mazmunini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil qilishi, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga e’tibor qaratishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish ularning kasbiy tayyorgarligining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Lingvistik kompetensiya pedagogning til me’yorlarini puxta egallashi, fikrini aniq va ravon ifodalashi, o‘quvchilar bilan samarali muloqot olib borishi hamda ta’lim jarayonini sifatli tashkil etishiga xizmat qiladi. Ushbu kompetensiyani shakllantirish jarayoni pedagogik va psixologik omillarning o‘zaro uyg‘unligiga asoslanib, talabalarning motivatsiyasi, bilish faolligi, mustaqil fikrlashi va kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishni talab etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va amaliy nutqiy faoliyatga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlardan foydalanish lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish samaradorligini oshiradi. Shu bois oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan maqsadli pedagogik shart-sharoitlarni yaratish, nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan integratsiyalash hamda talabalarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada pedagoglarning kasbiy kompetentligi yuksalib, boshlang‘ich ta’lim sifati va samaradorligini oshirish uchun mustahkam zamin yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdullayeva, B.S., Qayumova, Sh.T., Qayumova, O.B. Ona tili o‘qitish metodikasi: O’quv qo‘llanma – Toshkent: Bookmany print, 2024. – 172 b.

2. Qayumova O.B. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ona tiliga oid lingvistik kompetensiyalarini takomillashtirishning nazariy asoslari .“Zamonaviy ilm-fan va ta’lim istiqbollari” ilmiy-amaliy konferensiya, Aprel, 2024.

3. Vygotsky L. S. Thought and Language. – Cambridge, MA: MIT Press, 1986. – 287 p.

4. Canale M., Swain M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing // Applied Linguistics. – 1980. – Vol. 1, No. 1. – P. 1–47.

5. Qayumova O.B. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari. “Ta’limdagi ilmiy islohotlar va izlanishlarning Yangi O‘zbekiston taraqqiyotidagi o‘rni va rivojlanish omillari” ilmiy-amaliy konferensiyasi, 1-son, fevral, 2025 yil, 71-75-b.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirishning nazariy asoslari

Qayumova Odinaxon Buvarayim qizi
Buxoro innovatsiyalar universiteti o‘qituvchisi
qayumovaodina7@gmail.com
+998933280211

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirishning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Lingvistik kompetensiyaning mazmun-mohiyati, uning kasbiy faoliyatdagi ahamiyati hamda bo‘lajak pedagoglarning til birliklari, nutq madaniyati va kommunikativ ko‘nikmalarni egallash jarayoniga ta’sir etuvchi omillar yoritilgan. Shuningdek, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirishning o‘rni asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar. Lingvistik kompetensiya, pedagogik xususiyatlar, psixologik xususiyatlar, bo‘lajak o‘qituvchi, boshlang‘ich ta’lim, nutq madaniyati, kommunikativ kompetensiya, til birliklari, kasbiy tayyorgarlik, ta’lim texnologiyalari, motivatsiya, pedagogik faoliyat.

Bugungi kunda ta’lim jarayonini zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etish, ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida dars beruvchi o‘qituvchilarning kasbiy va lingvistik kompetensiyalarini shakllantirish dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Til — nafaqat aloqa vositasi, balki tafakkur va madaniyatning ham asosiy ifoda shakli bo‘lib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy rivojlanishi, fikrlash qobiliyati va muloqot madaniyati ustozning tilga oid kompetensiyasiga bevosita bog‘liqdir. Xususan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni talablariga muvofiq tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasi “Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish

Konsepsiyasi” [2] da oliy ta’lim tizimining investitsiyaviy jozibadorligini oshirish, xalqaro miqyosda tanilishi, va raqobatbardoshligini ta’minlash maqsadi ko‘zda tutilgan. Ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun maktab ta’limning poydevori vazifasini bajaruvchi bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy, ijtimoiy, lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi hozirgi zamon ta’limi uchun dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Hozirda bu sohada quyidagi asosiy muammolar mavjud:

Nazariy-mavhum yondashuvning ustuvorligi. Ko‘plab tadqiqotlarda lingvistik kompetensiya tushunchasi keng yoritilsa-da, ularning boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari tayyorligiga tatbiq etilishi yetarli darajada ochilmagan. Terminologik chalkashliklar mavjud: "til kompetensiyasi", "lingvistik kompetensiya", "nutqiy kompetensiya" tushunchalari ayrim manbalarda sinonim sifatida noto‘g‘ri qo‘llanilgan.

Bu borada Canale & Swain quyidagicha fikrni ilgari suradi “Lingvistik kompetensiya — kommunikativ kompetensiyaning bir bo‘lagi ekanini ko‘rsatadi” [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. Ba’zi manbalarda “linguistic competence”, “grammatical competence”, “language competence” bir termin sifatida ishlatilishi ilmiy noaniqliklarga sabab bo‘ladi.

Celce-Murcia o‘zining tadqiqotlarida “Linguistic competence” ba’zan “grammatical competence” bilan almashtirib yuborilishini tanqid qilgan[**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. Bu orqali olim lingvistik kompetensiya tushunchasi terminologik jihatdan noto‘g‘ri qo‘llanayotganini ko‘rsatadi.

Lingvistik, nutqiy, kommunikativ kompetensiyalar aralash qo‘llanayotganini ko‘rsatib o‘tadi - D.Kadirova[2]. Olim boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari tayyorligida fonetik, leksik va grammatik kompetensiyalarning chalkash talqin qilinishini ko‘rsatgan.

O‘zbek tilshunosligi va pedagogikasida E.G. Azimov va A.N. Shukin metodika terminlari lug‘atlarida “til kompetensiyasi”, “lingvistik kompetensiya” va “nutqiy kompetensiya” tushunchalarini ajratib ko‘rsatadi [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**], biroq ayrim manbalarda ularning noto‘g‘ri sinonim sifatida qo‘llanilishi kuzatiladi.

Tadqiqot davomidagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, lingvistik kompetensiya masalasi ko‘plab ilmiy tadqiqotlarda nazariy jihatdan keng va batafsil yoritilgan bo‘lsa-da, ushbu tushunchaning bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayoniga amaliy tatbiqi yetarli darajada ochib berilmagan. Aksariyat tadqiqotlar lingvistik kompetensiyani umumiy tilshunoslik yoki xorijiy til o‘qitish kontekstida talqin qilib, boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisining real kasbiy faoliyati bilan bog‘lashga kam e’tibor qaratadi. Natijada lingvistik bilimlar metodik faoliyatga transformatsiyalanmay, mavhum-nazariy darajada qolib ketmoqda.

Amaliy mexanizmlarning yetishmasligi. Lingvistik kompetensiyani shakllantirishga xizmat qiladigan metodikalar, mashg‘ulotlar, darsliklar, didaktik

materiallar tizimlashtirilmagan. Boshlang‘ich ta’lim darslarida til bilan ishlash ko‘nikmalarini kompleks rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodik yondashuvlar kam.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy pedagogik tayyorgarlik tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu kompetensiya nafaqat til tizimi haqida chuqur bilimga ega bo‘lish, balki bu bilimlarni turli kommunikativ vaziyatlarda samarali qo‘llay olish, adabiy til me’yorlariga asoslangan og‘zaki va yozma nutqni shakllantirish, shuningdek, muloqot madaniyatini yuksak darajada namoyon eta olish salohiyatini ham o‘z ichiga oladi.

Lingvistik kompetensiyani rivojlantirishning nazariy asoslari qator yondashuvlarga tayangan holda shakllanadi. Jumladan, kognitiv yondashuv til va tafakkurning o‘zaro bog‘liqligiga asoslanadi, bu esa o‘qituvchilarining til hodisalarini idrok etish va tahlil qilish qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi.

Shu jihatdan olib qaralganda, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy tayyorgarligida lingvistik kompetensiyani shakllantirishga yo‘naltirilgan nazariy asos va metodologik yondashuvlar ilmiy-uslubiy jihatdan asoslangan holda rejalashtirilishi zarur. Bu esa, o‘z navbatida, o‘qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirish, o‘quvchilarda to‘g‘ri va ravon nutqni shakllantirish hamda ona tilining ijtimoiy-madaniy vazifalarini to‘liq amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish ularning kasbiy tayyorgarligining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Lingvistik kompetensiya pedagogning til me’yorlarini puxta egallashi, fikrini aniq va ravon ifodalashi, o‘quvchilar bilan samarali muloqot olib borishi hamda ta’lim jarayonini sifatli tashkil etishiga xizmat qiladi. Ushbu kompetensiyani shakllantirish jarayoni pedagogik va psixologik omillarning o‘zaro uyg‘unligiga asoslanib, talabalarning motivatsiyasi, bilish faolligi, mustaqil fikrlashi va kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

6. Abdullayeva, B.S., Qayumova, Sh.T., Qayumova, O.B. Ona tili o‘qitish metodikasi: O’quv qo‘llanma – Toshkent: Bookmany print, 2024. – 172 b.

7. Qayumova O.B. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ona tiliga oid lingvistik kompetensiyalarini takomillashtirishning nazariy asoslari .“Zamonaviy ilm-fan va ta’lim istiqbollari” ilmiy-amaliy konferensiya, Aprel, 2024.

8. Vygotsky L. S. Thought and Language. – Cambridge, MA: MIT Press, 1986. – 287 p.

9. Canale M., Swain M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing // Applied Linguistics. – 1980. – Vol. 1, No. 1. – P. 1–47.

10. Qayumova O.B. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari. “Ta’limdagi ilmiy islohotlar va izlanishlarning Yangi O‘zbekiston

taraqqiyotidagi o‘rni va rivojlanish omillari” ilmiy-amaliy konferensiyasi, 1-son, fevral, 2025 yil, 71-75-b.